

Delftse tabakspijpen uit de 18de en vroeg 19de eeuw

Jan van Oostveen (kleipijp@xs4all.nl)

Over de Delftse pijpennijverheid zijn de afgelopen jaren diverse artikelen verschenen⁵. Deze artikelen zijn over het algemeen toegespitst op de 17de eeuwse pijpenmakers en de door hun geproduceerde tabakspijpen. De 18de maar ook de 19de eeuwse pijpenmakers komen er over het algemeen bekaaid vanaf. Als deze pijpenmakers al worden genoemd, dan worden ze omschreven als armlastig.

Reden om eens dieper in te gaan op de 18de / begin 19de eeuwse Delftse pijpenmakers. Daarnaast wordt geprobeerd om producten aan deze pijpenmakers te koppelen. Daarbij wordt als startpunt het recentelijk gepubliceerde overzicht in het boek "Productiecentra van Nederlandse kleipijpen" gebruikt. In dit boek worden de volgende vier Delftse pijpenmakers geïdentificeerd:

Pijpenmaker	Archivalische vermelding als pijpenmaker	Inschatting productieperiode
Briell, Gerrit	1711	18a
Van Haaften en Van Brakel	1803-1807	19a
Kol, Pieter de	1750	18bc
Vermeulen, Jan Simons	-1771	17c

Tabel 1: De vier geïdentificeerde Delftse pijpenmakers uit de 18de/19de eeuw (Van Oostveen en Stam 2011).

Gerrit Briell

Het aantal gegevens over de Delftse pijpenmaker Gerrit Briell is beperkt. Hoekstra-Klein⁶ meldt in haar publicatie over de plateelfabriek de "Drie Klokken" dat deze pijpenmaker naast deze plateelbakkerij op de Geer, woonachtig was. Onduidelijk is of deze pijpenmaker als zelfstandige actief was of dat hij bijvoorbeeld tabakspijpen produceerde in de plateelbakkerij de "Drie Klokken".

⁵ Zie bijvoorbeeld Van der Meulen, 1989.

⁶ Hoekstra-Klein, 2000, p. 57.

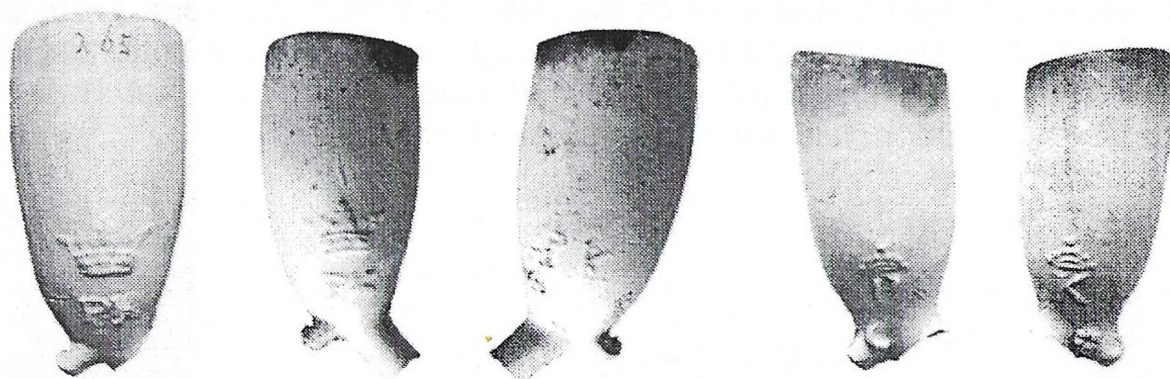
Gerrit Briell is op 21 juni 1711 overleden en er zijn geen producten bekend die aan deze pijpenmaker kunnen worden toegeschreven.

Pieter de Kol

De historische gegevens over de pijpenmaker Pieter de Kol zijn ook beperkt. Bekend is dat hij in 1750 pijpenmaker van beroep was. Zijn verdiensten waren op dat moment dusdanig dat hij niet van zijn beroep kon leven. Pieter de Kol was woonachtig op de Lakegracht⁷.

Er zijn een drietal zijmerkpipen bekend waarvan vermoed wordt dat deze door Pieter de Kol geproduceerd zijn. Deze tabakspijpen zijn gemerkt met de gekroonde PK of met de gekroonde P / gekroonde K.

Vooralsnog zijn er geen aanwijzingen dat deze pijpenmaker naast de hieronder afgebeeld korte tabakspijpen, ook lange tabakspijpen heeft gefabriceerd.

Afb.1. De gekroonde PK die mogelijk door Pieter de Kol is geproduceerd. Datering 1730-1760.

Afb.2. Variant op de zijmerkpijp met de gekroonde PK met op de rechterzijde de ongekroonde PK. Datering 1730-1760.

Afb.3 Zijmerkpijp P gekroond / K gekroond. Mogelijk een product van Pieter de Kol. Bodemvondst Vlamingstraat, Delft⁸. Datering 1700-1750.

De Pottenbakkerij aan de Geerweg⁹

In 1680 begint de vanuit Oosterhout afkomstige pottenbakker Pieter Vermeulen, een pottenbakkerij aan de Zuidzijde van de Geerweg (huidige Kantoorgracht). In 1707 wordt de fabriek de "Drie Tuitpotten" door de zoon van Pieter, Jan, overgenomen en aan het bezit van Pieter toegevoegd. Wanneer Pieter in 1716 overlijdt, gaat de fabriek niet over op zijn zoon Jan

⁷ Van Oostveen en Stam, 2011

⁸ Identieke exemplaren met dezelfde vormmerken zijn ook aangetroffen in een beerput op het Spui in Den Haag.

⁹ Historische gegevens ontleend aan Van der Meulen en Smeele, 2002.

maar op zijn schoonzoon Arent Genet. In de loop van de 18de eeuw gaat de pottenbakkerij over op de kleinzoon van Pieter Vermeulen: Jan Simons Vermeulen. Na het overlijden van Jan Simons Vermeulen wordt een boedelinventaris opgemaakt. Uit deze boedelinventaris blijkt dat Jan Simons Vermeulen aan de Noordzijde van de Geerweg naast een aardmolen ook een pijpenmakerij had staan. In de boedelinventaris wordt tevens melding gemaakt van pijpenmakers gereedschappen. Zo zijn in de pijpenmakerij 4 pijpenvormen en 2 pijpenschroeven aanwezig naast de gebruikelijke gereedschappen in de vorm van planken, emmers, kuipen e.d. Ten gevolge van een teruglopende afzet van grof aardewerk zal het assortiment van deze pottenbakkerij in de loop van de 18de eeuw langzamerhand zijn gewijzigd. Hiervoor werd het assortiment van deze pottenbakkerij uitgebreid met aardbeienpotten, Frankfurter aardewerk, loodwitpotten maar ook met tabakspijpen.

In dit kader is het interessant dat een aardbeienkop bekend is die gemerkt is met een Haagse ooievaar en de initialen IVM boven het jaartal 1770. Dit merk wordt geïnterpreteerd als een product van de Delftse pottenbakker Jan Simons Vermeulen die merkte met toestemming van het Haagse stadsbestuur voor kwekers die leverden aan Den Haag.

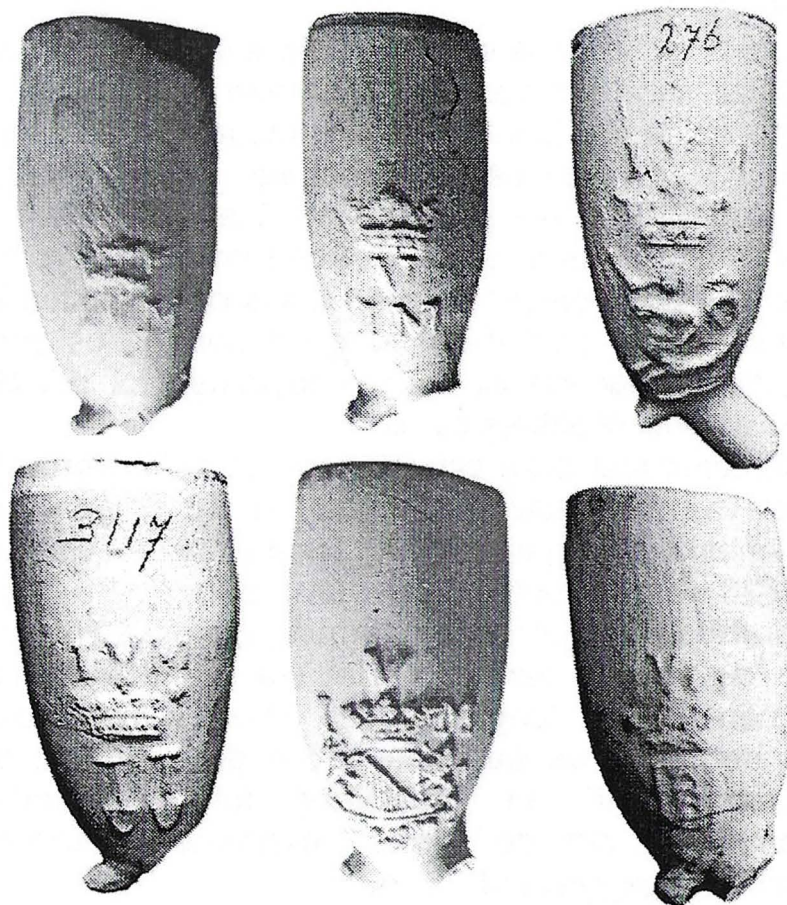

Afb. 4 Aardbeienkoppen met merken van eigenaren van de pottenbakkerij aan de Geerweg. Naar Van der Meulen en Smeele, 2002¹⁰.

Verschillende tabakspijpen met de initialen IVM zijn bekend. Het zijn de gebruikelijke zijmerkpijpen waarbij de letters onder een kroon zijn aangebracht. Naast de bekende lettermerken op de zijkant van de kop is de gekroonde Triton, de gekroonde twee schoppen, het wapen van Utrecht en

¹⁰ Naast de hier gepresenteerde merken is ook het Delftse pottenbakkersmerk PVDA bekend. Dit pottenbakkersmerk is niet als pijpenmakersmerk bekend.

het wapen van Delft¹¹ bekend. Met name deze laatste pijp is zeker geproduceerd door de potten- en pijpenmakerij van Jan Simons Vermeulen aan de Geerweg in Delft.

Afb. 5 Overzicht van de verschillende zijmerkpippen voorzien van de letters IVM. Datering 1740-1770

De tabakspijpen uit de fabriek van Vermeulen kunnen tot de korte pijpen worden gerekend. Ook bij deze pottenbakker zijn er vooralsnog geen aanwijzingen dat hij lange tabakspijpen heeft geproduceerd. Nadat Jan Simons Vermeulen was overleden wordt het bedrijf gecontinueerd door zijn

dochter Cornelia Vermeulen. Zij heeft dit bedrijf tot 1777 in haar bezit gehad. Hierop gaat dit bedrijf over op de Rotterdamse koopman Gillis Groeneveld. De dagelijkse leiding is in handen van Barend Hazelkamp waarvan bekend is dat hij aardbeienkoppen met de letters BHK heeft gemerkt (zie afbeelding 4).

In 1780 wordt de fabriek door Abraham Paradijs overgenomen en er zijn geen aanwijzingen dat er in zijn fabriek tabakspijpen zijn geproduceerd. Aardbeienkoppen merkte deze pottenbakker met de letters AP.

In 1801 wordt de pottenfabriek verkocht aan een tweetal Haagse koopmannen. Zij bedingen dat Paradijs voor een half jaar de fabriek continueert. Reeds in 1803 doen zij de pottenfabriek van de hand en deze komt zo in handen van de in Brielle geboren Arnold Willem van Haften en

¹¹ In publicaties wordt dit merk omschreven als (mogelijk) wapen van Amsterdam. Zie Duco, 1979, p.11 maar ook <http://www.groenehartvertellingen.nl/Pagina/pijpenkop21-zijmerken-wapens-18eeeuw.htm> en www.claypipes.nl.

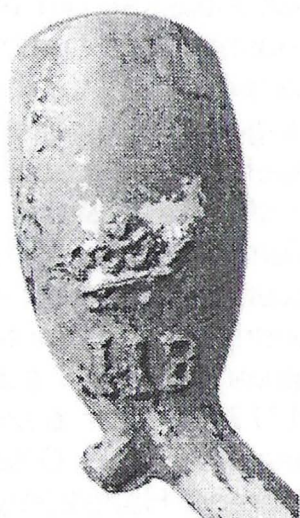
zijn compagnon de belastingambtenaar Cornelis Jacobus van Brakel. Onder de naam Van Haeften en Van Brakel continueren zij de pottenbakkerij en brengen zij o.a. aardbeienkoppen gemerkt met de letters HB op de markt (zie afbeelding 4).

Ter verbreding van de economische basis wordt in 1803 door Van Haeften en Van Brakel een positief antwoord van de Raad van de stad Delft verkregen om zowel korte als lange tabakspijpen te mogen produceren. Een octrooi voor de stad Delft voor een periode van 25 jaar wordt aangevraagd en wordt uiteindelijk voor een periode van 15 jaar verkregen.

Het ging de pijpenfabriek niet voor de wind en dit komt onder andere tot uiting tot het verzoek aan de Municipaliteit om een fonds op te richten in geval van ziekte. De Delftse raad besluit dat er geen aparte bus voor pijpenmakers wordt opgericht maar dat zij kunnen toetreden tot het St. Michielsgilde waarvan ook de pottenbakkers lid zijn.

Na 1805 gaat het snel achteruit met deze pijpenfabriek. In 1807 wordt de akte van dissolutie opgesteld. In 1813 gaat de pottenbakkerij nog een keer in andere handen over en in 1820 wordt de pottenbakkerij gesloten.

Vooralsnog zijn er alleen zijmerkpijpen bekend die aan de fabriek van Van Haeften en Van Brakel kunnen worden toegeschreven. Deze zijmerkpijpen zijn net zoals de aardbeienpotten gemerkt met de gekroonde HB. In vergelijking tot de Goudse exemplaren zijn de Delftse exemplaren duidelijk primitiever gegraveerd.

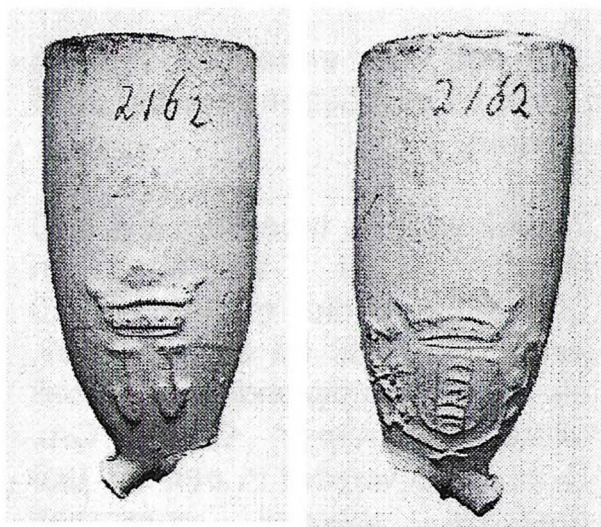
Afb. 6. Zijmerkpijp met de gekroonde HB die wordt toegeschreven aan de fabriek van Van Haeften en Van Brakel. Bodemvondst Delft of regio Delft. Datering 1803-1807.

Overige 18de / vroeg 19de eeuwse Delftse producten

Nu de eerste 18de eeuwse Delftse producten geïdentificeerd zijn blijkt er nog een pijp in aanmerking te komen als Delfts product. Deze kleipijp draagt op de linkerzijde de gekroonde schoppen en op de rechterzijde het gekroonde wapen van Delft. (Afb. 7.) Helaas ontbreken letters om dit product nader aan een Delftse pijpenmaker toe te schrijven.

Daarnaast is in de eerste helft van de 19de eeuw in Delft de voor die tijd langste pijp ter wereld geproduceerd. Deze pijp bevindt zich nu in de collectie van het Pijpenkabinet in Amsterdam en is rond 1825 door Henricus

Arnoldus Piccardt¹², eigenaar van de Proceleyne Fles (1804-1849¹³), geproduceerd.

Afb.7 Zijmerpijp met het gekroonde wapen van Delft / gekroonde twee schoppen. Datering 1730-1760.

Conclusie

Nadere analyse van de Delftse pijpennijverheid toont aan dat in de 18de en begin 19de eeuw tabakspijpen zijn geproduceerd. Deze tabakspijpen zijn geproduceerd door pottenbakkers ter verbreding van hun economische basis.

Door de combinatie van historische gegevens, merken op aardbeienpotten en merken op tabakspijpen, is het voor het eerst gelukt om 18de en vroeg 19de eeuwse Delftse producten te identificeren.

Ondanks het feit dat aan het begin van de 19de eeuw in Delft ook lange tabakspijpen zullen zijn geproduceerd, bestaan de tot op heden geïdentificeerde Delftse tabakspijpen alleen uit korte tabakspijpen.

Dit artikel is tot stand gekomen dankzij de medewerking van Peter Bakker, Aad Kleijweg, Ewout Korpershoek en Henk van Oostveen.

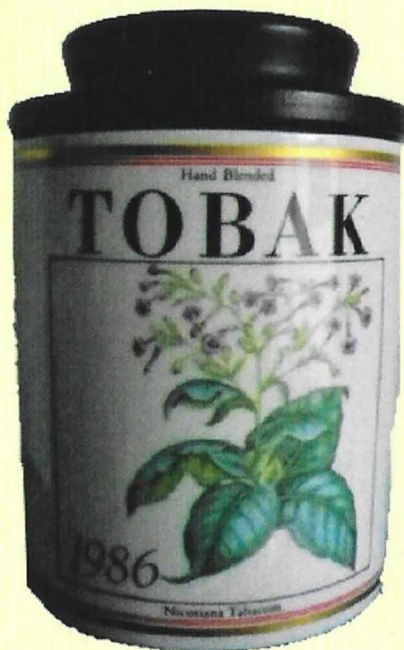
Literatuur

- Duco, D.H., 1979. Achttiende eeuwse zijmerken met initialen. In: Pijpelogische Kring Nederland, 2de jaargang nummer 5, p. 6-15.
- Hoekstra – Klein, W., 2000. "De Drie Klokken". Geschiedenis van de Delftse plateelbakkerijen. Delft.
- Meulen, J. van der, 1989. Delftse pijpenmakers en hun produkten. In: Pijpelogische Kring Nederland, 12de jaargang, nummer 45, p. 102-115.
- Meulen, A. van der en P. Smeele, 2002. Delftse pottenbakkers na 1675; Van Pieter Vermeulen tot Johannes Renaud. In: Vormen uit vuur, nummer 179, p. 2-31.
- Oostveen, J. van en R. Stam. 2011. Productiecentra van Nederlandse kleipijpen; een overzicht van de stand van zaken. Tiel/Leiden.

¹² <http://www.pijpenkabinet.nl/Pijpenkabinet/08%20topstukken.html>

¹³ http://www.delftsaardewerk.nl/brands/view/piccard_delft

Een pijp uit de serie doorrokers, die als onderwerp de neutraliteit van Nederland gedurende de de eerste wereld oorlog (1914 - 1918) hebben. Meer exemplaren zijn te vinden op pagina 2494

“Tobakskrukken” uit Denemarken van de firma A & C Petersen. Een beschrijving van deze bijzondere tabakspotten is te vinden op pagina 2506

Een pijp uit het derde kwart van de 18e eeuw, die vermoedelijk in Delft is gemaakt. Op pagina 2500 wordt nader ingegaan op deze late productieperiode.

